

Погибија и освета кнеза Андрије Калуђеровића

(По историјској грађи из Државног архива у Задру)

Кад се Владика повратио у Црну Гору са свога другог путовања у Русију (1837), одмах је хтио пошто пото да заведе у својој земљи правно стање да би сузбио крвну освету, која је раније затирала читава племена, и да би укротио самовољни црногорски народ.

Он је већ у самоме почетку својих реформи наишао на јаку опозицију. Главни његови противници били су поједини главари који су себе сматрали апсолутним господарима у својим општинама и који су били навикли да живе како би им се прохтјело. Љуботињски кнез Андрија Калуђеровић ставио се на чело опозиције. По наређењу сената и Владике он је био ухапшен и „у року од 24 сата стријељан”.

Аустријски капетан Фридрих Орешковић упутио је 23 новембра 1837 г. своме гувернеру Венцелу Фетеру фон Лилиенбергу исцрпан извјештај о погибији кнеза Андрије Калуђеровића из кога доносимо у преводу овај исјечак:

„Из више ранијих најпокорнијих извјештаја Ваша Екселенција ће се бити најмилостивије удостојила да прими на високо знање да је нова организација у Црној Гори изазвала незадовољство код више поглавица и да је већ и Владика у не малу неприлику довела; какву је пак енергичну мјеру Владика одмах предузео чим се очито показала прва опозиција, нека изволи Ваша Екселенција да закључи по томе што је он прије неколико дана наредио да се у року од 24 сата стријеља кнез Љуботињске општине Калуђеровић, један од првих и најугледнијих поглавица, заједно са једним другим кнежевим рођаком.

Владичин брат Перо ми је лично баш сад испричао да та ствар стоји овако. Кад је Владика, послије свога повратка из Петрограда, на једном одржаном великом народном збору објелоданио нову организацију и именовано сенаторе, капетане, перјанике и народну гарду, тада је био именован кнез Андра Калуђеровић капетаном народне гарде. Он је пак у истом том моменту, у присуству читавога збора, иступио пред Владикау, захвалио се на почести која му је била намијењена и изјавио да неће уопште да се прими никакве службе зато што није могао да буде члан сената.

Владика му је врло благо и хладнокрвно одговорио да он неће никога да присиљава да се прима некога звања и да ће одмах да именује некога другог за капетана Љуботиња; Калуђеровић се одмах потом удаљио на очиглед и запрепашћење читавог збора и пошао је право кући, гласно изјављујући да он овдје нема више ништа да ради; како је пак био код Црногораца много цијењен, свакако је била zgodна прилика да код народа већ тада избије рђаво расположење.

Кад год је отада новоустановљена народна гарда хтјела да по добивеном наређењу врши своју дужност у Љуботињској општини, сваки пут је Калуђеровић гледао да јој стави на пут неку препреку, и кад је већ био осигурао за се велику странку, јавно је вратио гарду на тај начин што је потпуно оспоравао право да она врши службу у његовој општини.

Кад је Владика био о томе обавијештен, наредио је својим перјаницима да ухапсе кнеза Калуђеровића и његова рођака који се, заједно с њим, био нарочито противио гарди приликом вршења службене дужности.

Међутим, кнез се био пословно удаљио из куће, и само је његов рођак могао бити ухапшен, али кад је кнез одмах послѣје тога дошао кући и кад је ту сазнао да је Владика био послао по њ своје перјанике, одмах се из властитих побуда сам упутио на Цетиње.

Идућег јутра је овдје стријељало јавно 60 перјаника њега, заједно с његовим рођаком, пошто га је лично Владика у сенату укратко саслушао.

Какав ће успјех и какво дјејство имати на народно расположење ова строга мјера, то може тек да покаже будућност. Увјеравају ме не само Владичин брат Перо, него и други Црногорци, да је ово извршење смртне пресуде врло корисно средство и да је овај нечувени примјер стријељања поглавице једног од најугледнијих племена разнио страха и трепет по цијелој Црној Гори.

Породица Калуђеровић је, поред породице Петровић, најјаче племе у цијелој земљи и броји отприлике 600 људи који су способни да носе оружје.

Врло је вјероватно да је Калуђеровић био у најприснијем споразуму с Владичиним рођаком Ђорђијем; ово оштро извршавање смртне пресуде, које се десило дан прије Ђорђијевог повратка из Котора, могло би можда бити искоришћено за планове које је Ђорђије скројио, пошто би се народ од овога првога ужаса опоравио". (Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 33 (6. П^а. *Geheime Akten*. 1837) „пр. 29. 9бер. 1837. 83/Р.“).

И вршилац дужности окружног которског поглавара Габриел Ивачић забиљежио нам је како је стријељан Андрија Калуђеровић. Он је о томе 23 новембра 1837 г. поднио један доста опширан извјештај Губернијалном претсједништву у Задру. По причању неких црногорских старјешина он тај догађај овако приказује: „Већ прије неколико времена била је црногорска власт послала неколико перјаника у Љу-

ботињску општину да глобе неке општинаре који нијесу били послушали наређења дотичне власти.

Та одлука је била врло непријатна љуботињским старјешинама; иако се тада нико није одупирао тим новчаним казнама, ипак су те исте поглавице, нарочито кнез Андрија Богданов Калуђеровић и старјешина Петар Табуз, свечано изјавили да убудуће неће више допустити ни једном перјанику да дође у њихову општину и да по наређењу власти новчано кажњава било кога.

Деветога овога мјесеца били су послани у ту општину перјаници зато што се неки Љуботињани нијесу покорили наређењима црногорске власти да би од њих наплатили друге глобе, али пошто су се томе противили споменути кнез Андрија Богданов Калуђеровић и старјешина Петар Табуз, перјаници су их ухапсили, спровели на Цетиње и ставили на располагање црногорској власти; она је наредила да се одведу у затвор; после 24 сата они су били изведени из затвора, свезали су их скупа и наредили су им да се упуте према једној тачки коју су им показали гдје се налазило 60 наоружаних перјаника и других стражара; ту су били стријељани."

„Црногорске су ме старјешине увјеравале“, тако даље наставља Ивачић, „да је Владика настојао из петних жила да се смртна казна замијени великом глобом, али да су сва његова настојања остала без успјеха, јер су особе које сачињавају сенат упорно наваљивале да се то уради ради примјера за остале и да се не би више нико усудио да се противи наређењима (сената), да су за примјер изабране двије особе које врше велики утицај на народ да се не би и надаље ко надао да ће моћи помоћу препорука, или помоћу сплетки, да избјегне заслужену казну.

Владичин рођак руски поручник у пензији Ђорђије Петровић није се налазио на Цетињу кад је сенат изрекао ту пресуду, а кад се тамо вратио испољавао је велико незадовољство зато што је Калуђеровић био с њим везан присним пријатељством. Он мисли да су Владика и неки сенатори, који су његове присталице, намјерно искористили његово отсуство да би објавили и у дјело примијенили пресуду до које не би никад дошло да је он био присутан на Цетињу.

Ова ствар је доста допринијела да се повећа мржња која већ неко вријеме влада између двају рођака“. [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 33 (b. II^a. c. Prof. Riserv. 1836) „пр. 29. 9бр. 1837. 82/P.“].

Послије извјесног времена сенатор Матија Дрецуна платиће својом главом погбију Андрије Калуђеровића.

Иван Антониоли детаљно је описао у своме писму од 18. II. 1838 г. претору из Будве Ивану Кризомалију погбију сенатора Матије Дрецуна. По његовом излагању Лука Калуђеровић је већ поодавно вребао да убије некога црногорскога сенатора како би достојно осветио свога брата Андрију. Нарочито је био на зуб узео Владичиног љубимца Матију Дрецуна. 15 фебруара 1838 г. требало је да сенатор Дрецуна дође у Љуботињ. Дознавши то, Лука Калуђеровић, три врло бли-

ска рођака Дрецунова, који су га попријекo гледали, и још тројица из породице Пејаковића, који су били у сродству с породицом Калуђеровића, заузели су бусију у близини кућа Пејаковића. Заиста је тога дана Дрецун прошао туда у друштву свога сина и своје снахе. Кад се приближио Луки Калуђеровићу на отприлике десет корака, Лука је скресао своју пушку у њ, и Дрецун је у исти мах пао мртав на земљу. Остала шесторица су дошли из засједе лешу Дрецуновом и на њ су испалили своје пушке. Злочинци су хтјели Дрецуна исјећи на комаде и убити његова сина, али су срећом то спрјечиле неке храбре Црногорке које су дотрчале на лице мјеста чим су биле чуле први пуцањ. Кад је за то сазнала црногорска власт, одмах је послала у Љуботињ око 200 Црногораца који су запалили пет кућа самих криваца. Још прије њиховог доласка, кривци су се били склонили са својим породицама у Сеоца у Браићку општину; са собом су потјерали стоку и понијели нешто мало алата. 18 фебруара њих је било 15. Они су молили неке Брајићане да оду на Цетиње и да замоле црногорску власт да допусти онима који нијесу узели учешћа у самоме злочину да се врате у свој завичај [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 316 (b. *Unica. k. Affari di Turchia*, 1826—1846) „пр 19/2. 1838. 15/пп.“].

Антониоли је 19 фебруара обавијестио Кризомалија да је број црногорских избјеглица прешао 30, да црногорска власт намјерава да казни убице сенатора Дрецуна, да ће на њих послати један свој одред војске да ухапси кривце и да им одузме стоку. Избјеглице су ван себе од страха и не знају шта да раде [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 316 (b. *Unica. k. — Affari di Turchia*, 1826—1846) „пр. 20/2. 1838. № 17/пп.“].

Кризомали се већ 19 фебруара заузима за избјеглице код окружног которског поглавара Габриела Ивачића. Он пита Ивачића да ли смије да прими на аустријско земљиште 15 Љуботињана; мишљења је да им не би требало допустити да живе у Брајићима, јер би били у непосредној близини родбине покојног Дрецуна која ће свакако настојати да га освети; од Антониолија био је чуо да су црногорске избјеглице навалевале на Брајићане да пођу на Цетиње и да замоле тамошњу власт да дозволи онима Љуботињанима који у злочину нијесу учествовали да се поврате својим кућама. Ради тога је он одмах позвао к себи претсједника Брајићке општине и четири старјешине и забранио им строго да то ураде [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 316 (b. *Unica. k. — Affari di Turchia*, 1826—1846) „пр. 21/II. 1838. 85/п.“].

19 фебруара 1838 извијестио је и капетан Фридрих Орешковић свога гувернера Лиленберга о погибији сенатора Дрецуна: „Од Владичина рођака Ђорђија, који је становао код мене три недјеље и који је јуче одавде отпутовао за Цетиње, сазнао сам да су Црногорци из Љуботињске општине убили, а по том у комаде исјекли, Владичина љубимца протопопа и сенатора Дрецуна пошто се био вратио са Цетиња кући.

Овоме сенатору Дрецуну приписује се у гријех смрт кнеза Калуђеровића који је по наређењу Владичином прије неколико мјесеци био стријељан. То је узрок садашњег изгреда.

Они који су извршили то дјело неће да пођу на Цетиње да се оправдају, и Владика је већ издао наредбу да се скупи Катунска Нахија, која му је више одана, и да се крене за Љуботињ да би ухапсила кривце.

Али ови хоће да се бране и они су већ отјерали своја стада преко границе за Браиће да би се могли што боље бранити.

Ђорђије ми је рекао кад је чуо ове вијести да би била потребна једна једина ријеч да побуни читаву Црну Гору против Владике само кад би он сад имао потребна новчана средства”.

На крају свога извјештаја Орешковић додаје да неће пропусти да извијести гувернера Лиленберга у случају ако још нешто сазна у вези са овим догађајем [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 33 (b. П^в c. *Geheime Akten*. 1836—1840) „pr. 24 *Hornung* 1838. 7/R.“].

20 фебруара Кризомали се поново обраћа Ивачићу и моли га да му саопшти шта да ради са 30 црногорских избјеглица који су са својом стоком побјегли на аустријску територију. Он би их смјестио у Браиће да не би допустио да се над њима искале Црногорци, али не зна да ли смије то да уради. Да би скинуо са себе сваку одговорност, он извјештава да ће се избјеглице саме повући у Браиће, ако примижете да им пријети опасност [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 316 (b. *Unica. k. Affari di Turchia*, 1826—1846) „пр. 21/II. 1838. 84/п.“].

21 фебруара Ивачић доставља све ово у Задар своме гувернеру Венцелу Фетеру фон Лиленбергу; он сматра да се црногорске избјеглице неће дуго задржавати на аустријском земљишту, јер ће вјероватно добити дозволу да се поврате у своју отаџбину; ипак је мишљења да им се не би смјело допустити да остану на аустријској територији више од мјесец дана, пошто се немају од чега да издржавају. Избјеглице треба узети у заштиту зато што нијесу ни Владика, ни сенат захтијевали да им се изруче. Предузете су све потребне мјере да се аустријска граница заштити од црногорских повреда [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 316 (b. *Unica. k. Affari di Turchia*, 1826—1846) „пр. 28/II. 1838. 404/пп. 98“].

2 марта Лиленберг одговара Ивачићу: у случају ако би Владика затражио да му се изруче убице сенатора Дрецуна, Ивачић је дужан да од њега захтијева да се, на основу уговора од 1833 г., предају аустријској власти они злочинци који су се склонили са аустријске територије у Црну Гору, да се наново сазидају колибе које су Црмничани запалили и уништили Паштровићима првих дана мјесеца фебруара, да се уклоне они зликовци које су Црмничани својевољно поставили на Паштровску Планину унутра аустријске границе и да се казне они који су то учинили [Задар, Државни архив, Списи Намје-

сништва за Далмацију 316 (b. *Unica. k. Affari di Turchia*, 1826—1846).

Није нам познато које је даље мјере предузео Владика против убица сенатора Дрецуна. Знамо само да је он, у интересу народнога спаса, прогонио до коначне истраге црногорске разбојнике, бунтовнике, жбуре и шпијуне, изјављујући да неће допустити да читав црногорски народ страда због „дванаестине вуцибатина”. Руски рударски инжињер Јегор Ковалевски нам прича да је било тешко Владици да постигне свој циљ приликом спровођења реформи у својој земљи, јер су црногорски рушитељи јавнога поретка могли врло лако да избјегну све казне пошто би извршили неки злочин. Довољно је било да пређу турску границу и већ су били на слободи. Турци су као заклетници Владичини непријатељи примали објеручке свакога бјегунца из Црне Горе. Владика је поткупљивао разбојнике који би црногорске издајнике убијали ножем или тровали у кући турскога паше. Било је наравно људи који су му још за живота због тих окрутних средстава замјерали. Мора се пак признати да је Ковалевски сасвим у праву кад каже да су та средства улијевала сујевјерни страх Црногорцима који су се најзад увјерили да Владичина осуда свуда стиже кривца, исто онако као што је раније „био увјерен сваки Црногорац да проклетство светопочившег Петра постиже сваког без изузетка”. Много пута је Црногорац просвирао себи куршум кроз главу само да би избјегао ишчекивање неизбјежне смрти (Црногорија и славјанскија земли, С. Петербург, 1872, стр. 205).

Говорећи 10 јула 1840 г. о Владичином „ужасном систему” који је био нужан „за његову реформу да би дивљи наред застрашио и одједанпут укротио”, Фридрих Орешковић примјећује: „Ма колико се томе опирало финије осјећање, ипак се мора признати да је овај систем подесан и једино могућ у овој земљи да би се најзад у њој завело правно стање... и да би ови полудивљаци, који су досад били сасвим остављени самим себи, с временом постали осјетљиви и према бољим и блажим законима.”

На основу историјске грађе и из страних путописа познато нам је да сенат у Црној Гори ништа није могао извршавати без Владичине сагласности. Да ли је онда било могуће осудити на смрт и у року од 24 сата јавно стријељати без одобрења Владичиног једну тако крупну личност као што је био кнез Андрија Калуђеровић који је стајао на челу „једног од најугледнијих племена” и чије је братство по Орешковићевим исказима бројило „отприлике 600 људи” који су били способни да носе оружје? Свакако не, иако је без сумње било сенатора који су најенергичније захтијевали да Калуђеровић смрћу искупи своје грехове. Према томе, падала би на Владика лично сва одговорност за погибију кнеза Калуђеровића и изгледало би да не бисмо смјели очи затварати пред таквим злочиним једног црквеног и свјетовног поглавице.

Ствари међутим стоје сасвим друкчије.

По свом повратку из Русије (1837) у Црну Гору Владика заводи, у споразуму с руским потпуковником Јаковом Озерецковским, „нови поредак” у својој земљи: 3 септембра 1837 г. он сазива на Цетињу велики народни збор на који долази „око 3000 људи” из читаве Црне Горе, у присуству рускога изасланика Озерецковског објављује народу да се Црна Гора налази под руском заштитом и да ће добијати потпору из Русије, савјетује Црногорцима да не узнемиравају своје сусједе, оснива сенат „од 12 особа са годишњом платом од 120 талира, тјелесну стражу (перјанике) од 40 особа са годишњом платом од 40 талира, и једну националну гарду од 400 људи са годишњом платом од 20 талира.” [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију 33 (b. П^a. *Geheime Akten*, 1836—1840)].

На тој великој народној скупштини он именује кнеза Калуђеровића капетаном Љуботиња у Ријечкој Нахији. Охоли Калуђеровић, који је сматрао да њему припада само сенатска титула, „у истом моменту, у присуству читавога збора иступа дрско пред Владиком, захваљује му се на почастима која му је била намијењена и изјављује да неће уопште да се прими никакве службе само зато што није могао да буде члан сената”.

Сваки ондашњи владар позвао би без сумње кнеза Калуђеровића на одговорност за овакав један иступ. Наш Владика то не ради; он му само „врло благо и хладнокрвно” одговара да „неће никога да присиљава да се прима некога звања и да ће одмах да именује некога другога за капетана Љуботиња”. На ове Владичине ријечи Калуђеровић постаје још грлатији и одмах се, „на очиглед и запрепашћење читавога збора”, упућује кући, „гласно изјављујући да он овдје нема више ништа да ради”.

Ни за овај тешки изгред Владика не зове Калуђеровића на одговорност. Ми доцније видимо Калуђеровића како се мирно шири по Љуботињској општини, како без икаквих препрека тамо осигурава за се странку, како Владичину народну гвардију спречава при вршењу њене дужности у Љуботињу и како је најзад јавно враћа из Љуботиња и оспорава јој право да врши службу у његовој општини.

Послије овога безочног изазивања и чикања Калуђеровић је био одмах позван на Цетиње и стријељан. Свакако је то била најблажа казна која га је могла задесити.

Ношен својом болесном амбицијом, Калуђеровић је неминовно настојао да изазове потрес у новој црногорској организацији. Требало је усто поткопати Владичин ауторитет, упропастити његову личну популарност и дати нови мах ионако необузданим страстима црногорскога народа који није познавао, ни признавао никакве законе. Тим својим поступцима Калуђеровић је хтио да пружи јаку подршку Владичином огорченом непријатељу Ђорђији Петровићу који је још од 1835 године свим силама настојао да се дочепа врховне власти у Црној Гори. Упадљиво је нагло хапшење и стријељање кнеза Калуђеровића за вријеме док се Ђорђије Петровић налазио у Котору. Ђорђије ће доцније сам изјавити „да су Владика и неки сенатори, који су његове

присталице, намјерно искористили његово отсуство да би објавили и у дјело примијенили пресуду до које не би никад било дошло да је он био присутан на Цетињу”.

Интересантно би сад било видјети како је одјекнуло у Црној Гори ово стријељање кнеза Калуђеровића и његова рођака.

23 новембра 1837 г. капетан Орешковић је био мишљења да би „ово оштро извршавање смртне пресуде над кнезом Калуђеровићем, које се десило дан прије Ђорђијевог повратка из Котора, можда могло бити искоришћено за планове које је Ђорђије скројио, пошто би се народ од овога првога ужаса опоравио”.

У свом опширном извјештају од 10 јула 1840 г. гувернеру далматинском Јохану Турском¹⁾ Орешковић је тачно оцијенио да је Владика енергичним уклањањем прве очите опозиције, на чије се чело био ставио кнез Андрија Калуђеровић, заувјек обезбиједио успјех даљих својих реформи:

„Познато је какво је стање безакоња, варварства и крајње разуданости, које је било за сажалевање, владало у цијелој Црној Гори још прије неколико година; како су тамо живот и имање били у највећем степену угрожени, како је само важило право јачега и како су, усљед потпуног недостатка сваке законске снаге, биле самоодбрана и крвна освета једино средство помоћу кога је сваки прибављао себи задовољење да би се бранио од жестоких препада крађе, отимачине и убиства свога најближег сусједа.

На своме путу по унутрашњости земље наишао сам на сваком кораку на старе трагове овога жалоснога стања; на сваком мјесту, готово крај сваке куће, поред које би ме пут нанио, могло се видјети надгробно камење које су обичавали да поставе на оно мјесто гдје је извршено убиство за успомену на погинулог, штавише, могу рећи да су приповијетке мојих праћалаца, које су се на то односиле, садржавале само низ злочинаста, насиља и разбојничких сцена.

Жеља и једина тежња садашњег Владике биле су да уклони ово жалосно стање и да у својој земљи заведе законски поредак.

Познато је колику је он потпору у новцу из Русије за ово добијао, како су Сенат, перјаници и гвардија са својим капетанима по срезовима били организовани и плаћени у ту сврху.

Ова помоћ и нова организација ипак би остале без успјеха и ускоро би изазвале још веће нереде и још веће пролијевање крви да није Владика помоћу своје личности савладао све околности и заувјек угушио одмах у зачетку раздражени партијски дух.

Многе старе породице које су раније као кнезови по наслеђству и војводе стајале на челу својих општина, биле су новом организацијом изгубиле своју службу и своје утицајно подручје, једним дијелом

¹⁾ Овај Орешковићев извјештај ускоро ће изаћи из штампе као засебна књига Историског института Црне Горе с нашим предговором и исцрпним коментаром. Заједно с њим појавиће се и Едуарда Грија дневник ”Четврти дан у Црној Гори приликом предаје крста са бриљјантима који је Владика даровало Његово царско и краљевско Величанство”, од 7 априла 1842 г.

зато што их је само мало, у сразмјери према њиховом великом броју, могло да добије положај и плату, а другим дијелом због тога што је Владика узимао у своју службу само снажне људе који су му били сасвим одани и које је бирао између читавога становништва не обзирајући се на братство.

Томе је још придошла околност што су нова гвардија и перјаници на њих пренесену судску службу вршили по срезовима често на увредљив начин и јер су они истовремено убирали самовољно знатне уведене судске таксе.

Овај нови поредак није могао лако да схвати Црногорац који до тада ни у ком погледу није био стегнут, и било је незадовољника који су се Владици опирали. На чело ове странке био се ставио његов властити рођак Ђорђије Петровић, и овај ништа није мање ковао него да збаци Владика и да се дочепа највише власти у земљи.

Ја спомињем све ове познате чињенице само да бих овдје очевидно претставио критички став Владичин и многе потешкоће које је морао да савлада, јер се на основу тога може најбоље да оцијени његова личност.

Ако усто узмемо у обзир још и дух овога слободнога народа који је одрастао у потпуној разузданости и кад притом промислимо да он пак не живи удружен по селима, него раштркан по стјеновитим планинама и појединачно по забаченим клисурама и долинама, морамо признати да су били потребни врло снажна рука и сасвим ванредна средства да би човјек присилио овај народ да се повинује законској снази и да би се тамо завео први друштвени поредак. Ова заслуга припада само Владици који је овом приликом показао исто толико увиђавности и памети колико и чврстине карактера; штавише је испољио необичну неустрашивост и присебност духа.

Познато је како је он енергично уклонио прву прочиту опозицију на тај начин што је наредио да се у року од 12 сати стријеља кнез Калуђеровић који је био један врло угледан човјек из једне од првих породица и који се био супротставио гвардији приликом вршења њене званичне дужности. То је било дјело које је додуше у оно вријеме изгледало општем узбуђеном свијету опасно и смјело, а Владика га је био врло тачно оцијенио и оно му је заувјек обезбиједило успјех даљих његових реформи, јер се та страшна вијест брзо пронијела од уста до уста по цијелој земљи; и од оног времена дрхти Црногорац кад чује ријеч „суд“, тим прије што он види на више примјера да се пресуда строго спроводи у дјело. Владика је у току двије године дана дао смакнути послије кратког поступка око 20 убица и лопова.

Од оног времена и гвардија врши без ометања своју службу и суди свакоме у име закона, тј. сасвим по свом нахођењу, пошто још не постоји никакав закон.

Оно што се узме за судску таксу, подијеле међу собом сенат, гвардија и перјаници; кад се има у виду грамжљиви карактер овога народа, разумљиво је пак зашто гвардија и перјаници пажљиво надгледају и вребају све оно за што могу да добију судску таксу; недав-

но су се посвађале двије жене у једној кући; одмах се ту обрела гвардија и изјавила да Господар не трпи никакво неслагање међу Црногорцима, и жене су морале да плате као новчану казну по један талир; пошто нијесу имале новца у готову, одузет им је појас и заложен у најближој гостионици; послѣје једне такве судске пресуде људи се не обраћају вишем суду.

Владика се намјерно придржава овога ужаснога система као средства које је нужно за његову реформу да би дивљи народ застрашио и одједанпут укротио. Ма колико се томе опирало финије осјећање, ипак се мора признати да је овај систем подесан и једино могућ у овој земљи да би се најзад у њој завело правно стање, ма да је оно још и сад несавршено, и да би ови полудивљаци, који су досад били сасвим остављени самим себи, с временом постали осјетљиви и према бољим и блажим законима.

Тешко се може повјеровати да је већ Владика с тим отишао тако далеко у овом кратком времену. Док у нашем Которском округу још увијек постоји крвна освета и док се у њему врло често врше убиство и уморство, јер се кривац само врло ријетко може пронаћи и казнити, дотле је сад оваква злочинства у Црној Гори већ скоро сасвим престала; иако се тамо још понегдје неко догоди, сигурно одмах послѣје тога слиједи неизбјежна казна. Ниједан разбојник не може тамо избјећи заслужену казну; гвардија и перјаници ноћу опколе његову кућу, и нема још случаја да је неко утекао; каткад се додуше деси да се прогонилац брани и да тада буде неко из гвардије рањен, али се разбојник у сваком случају, жив или мртав, пронађе, и ја сам увјерен да нема ни у једној другој држави полиције која је тако будна, окретна, а у исто вријеме и тако смјела и одважна као што су то Владичини перјаници и његова гвардија.

Прије једног мјесеца био је неки Црногорац извршио убиство и побјегао у Подгорицу; да би пак убудуће сваки Црногорац био лишен изгледа да ће побјећи у Турску и да ће избјећи заслужену казну, Владика је понудио Турцима уцјену од 200 форинти за побеглог Црногорца; већ након неколико дана дошли су два Турчина, које сам лично видио на Цетињу, и донијели су главу онога бјегунца за коју им је Владика одмах исплатио обећану суму новца, а сем тога је наредио да им се дају још и други поклони.

Само на овај енергични и одлучни начин било је могуће да се укроти овај народ и да се пође тако далеко да се већ сад злочин дешава само сасвим ријетко.

Познато је да је посљедњи почивши Владика, који је код свога народа био врло много цијењен, више пута узалуд покушавао да uvede порез на куће; Црногорци, који су створени као слободан народ, изјашњавали су се увијек одлучно против тога и нипошто нијесу хтјели да чују ни за какво опорезивање. Садашњи Владика је пак помоћу ријетке опрезности знао да савлада и ову препреку; овдје ондје биле су се додуше и овом приликом образовале јаке опозиције, али ужасни примјер погубљеног кнеза Калуђеровића показао је јасно Цр-

ногорцима да Владика зна строго да казни сваку непослушност, и сви су се ускоро прилагодили установљеном поретку.

Само Морача, једна забачена област у високим планинама Брда, није још увијек хтјела да плаћа тражени порез. Насљедни кнез ове области, један врло одлучан и храбар старјешина који је био именован и капетаном гвардије, лично се био изјаснио против плаћања пореза; он је имао 400 оружаних присталица; стога му се није било могуће приближити, ни предати га властима; тада се понудио један калуђер (тај исти се налазио у мојој пратњи ради безбједности) да донесе главу бунтовникову; у свештеничкој одежди лако је дошао у кућу онога поглавице и савладао га помоћу једног повјереника. Остали незадовољници, лишени свога вође, дошли су лично на Цетиње и бацили се Владици пред ноге. Од тог времена наплаћује се порез без потешкоће у цијелој Црној Гори.

Најзад сам се за вријеме овога путовања по Црној Гори сасвим увјерио да је читаво становништво Владици искрено одано, да нема сад више ни трага од опозиционе странке Ђорђија Петровића која је постојала прије двије године, и да Владика неограничено влада у цијелој земљи.

Новац је главна полуга помоћу кога он све ставља у покрет; помоћу њега и помоћу свога супериорног духа он осваја сва срца; сенатори, капетани, гвардија и перјаници, сви само чекају његов миг, и ја не вјерујем да у свијету постоји нека друга земља у којој се заповијести владарева тако тачно, тако брзо испуњавају, почев од најнижега па до највишега.

У сенату, гдје се рјешавају многи грађански спорови у посљедњој инстанци и гдје је већ понека странка покушала да подмићивањем сенатора, који су сви сирови и необразовани људи, дође до повољне судске одлуке, Владика суди по најстрожој правди без обзира на странку; овај глас се раширио по цијелој земљи, и сад свак с повјећењем износи пред свог судију своју ствар; судијину одлуку, па ма како она испала, поштују и Црногорци као нешто свето.

Он је у унутрашњости земље успоставио мир и слогу, а тиме је наравно подигнуто кудикамо више њена морална снага; прављењем новог пута од Ријеке према Котору, Владика је настојао да олакша до тада тешкоме саобраћају и да на тај начин оживи трговину; и овај у Црној Гори сасвим нови погхват учинио је на народ повољан утицај; Црногорци увиђају сад користи од лакшег саобраћаја и постепено почињу да се у то још боље увјеравају; имућни људи, који обично воде код народа прву ријеч, непрестано хвале све нове уредбе; они упоређују садашње стање са оним прије неколико година и благосиљају Владику који им је осигурао живот и имање и који им је створио благотворан мир и покој у унутрашњости земље.

Код општинских поглавара, капетана и духовника из Бјелопавлића, које сам све упознао приликом црквене свечаности у Острогу, наишао сам на ова добра схватања која су код њих била особито јако укоријењена; објаснио сам им какве користи долазе од доброг слага-

ња и од трговине, они су ме по том једногласно замолили да се заузнем код Владике да и њима отвори пут за Котор да би могли тамо извозити своје производе и за то набављати отуда оно што им је потребно, будући да им иначе не преостаје никакав други излаз, јер се стално налазе у рату с Турцима.

Владика ми је при моме повратку на Цетиње рекао да он свакако намјерава да направи пут од Бјелопавлића према Котору, али да му засад недостају средства и да због тога не може сам знати када ће то бити извршено; он се трудио да ми објасни какве би користи произишле за обадва сусједна народа кад би прорадио трговински пут између Котора и Бјелопавлића, пошто је и бјелопавлићка област у Црној Гори веома богата разним производима и зато што се може предвидјети велики промет. Владика у овом погледу жели да се потпуно осигура мир на граници и да се у ту сврху узајамно изруче властима и злочинци који су побјегли; он ми се том приликом жалио на рђаву полицију у Которском округу по коме се највећи зликовци слободно крећу, а уопште се не хапсе; између многих примјера навес ми је ту скоро на грозан начин извршено убиство над једним војником у Брајићима; „Познају се кривци“, рече он, „па ипак се ни један не затвара; а како се то друкчије може и замислити код таквог поступка аустријских власти! „Ја сам“, рече Владика, „знао оvdје на Цетињу 8 дана прије кад ће се покренути претор из Будве Кризомали да ухапси оне убице у Брајићима“.

Да полиција у Которском округу није поступала веома строго и да ово стање постаје већ заиста тугаљиво, у то додуше нико не сумња; као доказ служи сљедећи кратки извод који сам при свом повратку из Црне Горе узео код овдашњег суда: у прошлој години, 1839, извршена су 42 убиства, а од њихових криваца затворен је један једини; укупно је било не мање него 400 опгужених против којих је већ много година, због разних злочина, требало повести судску истрагу, али се они уопште не могу пронаћи.

Владика ми је такође рекао да ће покренути ову ствар кад поново дође руски дворски савјетник и да ће ради тога молити за помоћ аустријску владу да би се подесним стројим мјерама могло стати на пут овоме ремећењу јавног поретка...” [Задар, Државни архив, Списи Намјесништва за Далмацију, 21 (*b. Unica. Geheime Akten. 1840—1842*) „пр. 15/7. 1840. 114/г. п.“].

С неколико потеза Орешковић нам у овом своме извјештају објелодањује лик Владичин из 1840 г. Владика се издваја по својој интелигенцији од осталих Црногораца. Помоћу своје личности он „савлађује све околности и заувјек угушује у Црној Гори „одмах у зачетку раздражени партијски дух“. Он узима у своју службу физички снажне људе, које бира између читавога становништва и на тај начин раскида са „многим старим породицама које су раније као кнезови по наследству и војводе стајале на челу својих општина“. Помоћу своје „врло снажне руке и материјалних средстава, која је добијао из Русије, он присиљава свој народ да се повинује законској сна-

зи“ и у својој земљи заводи „први друштвени поредак“. Притом он испољава „исто толико увиђавности и памети колико и чврстине карактера“. Кресе га и неустрашивост, и присебност духа. Посједује и велику одлучност, која је неопходна свим револуционарним вођама. Приказан је као неподмитљив судија који се придржава најстроже правде, без обзира на странку. Он успоставља у својој земљи мир и слогу и неограничено влада у читавој Црној Гори. Служи се свим могућим средствима да би казнио бунтовнике и зликовце, „јер искру гаси, а змију у главу“. Читаво црногорско становништво му је „искрено одано“. „Помоћу новца он све ставља у покрет“, и помоћу „свога супериорног духа осваја сва срца“. „Сенатори, капетани, гвардија и перјаници, сви само чекају његов миг“. „У свијету не постоји нека друга земља у којој се заповијести владарева тако тачно, тако брзо испуњавају, почев од најнижега па до највишега“. Имућни људи, који обично воде код народа прву ријеч „непрестано хвале све нове уредбе... и благосиљају Владика који им је осигурао живот и имање“. Поред „лукавства и подмуклости“ Владика, по тврђењу Орешковића, „показује с друге стране особине које су својствене само племенитим људима; он је несебичан, дарежљив, правичан, љубазан и снисходљив према свакоме, па и према најнезнатнијем Црногорцу; његово понашање према неким својим непријатељима показује великодушност и племенитост; кад је наине имао у рукама њихова писма која су они својом руком писали, у којима су бунили народ против њега и из којих се очито видјело да су они криви, он им је писма вратио и само их је опоменуо да други пут тако нешто непромишљено не раде. Овим потцјењивањем својих личних непријатеља, чију је судбину имао у својим рукама, уздигао се изнад обичних људи и тиме је у великој мјери стекао опште поштовање, док је, с друге стране, гдје му је изгледало потребно, жртвовао врло лако људски живот и знао је крајњом строгошћу да улије страхопоштовање читавој маси народа; неоспорно, он је већ у многим приликама и критичним моментима показао врло много такта, а штавише се показао и као талентовани политичар. Владика има велику жељу за знањем и непрестано настоји да надокнади своје образовање које му недостаје; он говори прилично тешко француски, а сад учи и њемачки језик и да црта топографске карте“.

Ето каквим бојама слика капетан Фридрих Орешковић 1840 г. Владика Црне Горе који је „неограничено владао једним наоружаним горштакчим народом“ и који је њим „управљао сасвим по својој вољи“.